
BOZSIK GABRIELLA

GONDOLATOK A SZÍNNEVEK HELYESÍRÁSÁNAK TANÍTÁSÁRÓL

A közeli és a távolabbi környezetünket számtalan szín gazdagítja, különböző hatást gyakorolva ránk. A pszichológia szerint a színek rendkívül fontos szerepet játszanak az életünkben: nemcsak jelentésük, hanem hangulatuk is van. Gyermekünk már az óvodáskorban többféle szín nevét ismerik, hisz például a mondókákban, a gyermekversekben, a népdalokban, a népmesékben a legismertebb elnevezések, többek között az alapszínek folyamatosan felbukkannak, és remélhetőleg állandóan gyarapszik a számuk az általános és a középiskolai évek alatt is.

A színekkel és a színnevekkel több tudományterület és művészeti ág is behatóan foglalkozik. A téma fontosságát ékesen bizonyítja az is, hogy nemrég Földvári Melinda okleveles színszakértőnek köszönhetően elkészült a Színek – színszótár című kötet, amelyben többek között 950 színnevet címszóban, 400 címszóban névváltozatokat és 80 címszóban árnyalatnevet, illetve 50 címszóban azok névváltozatait vonultatja fel a szerző.

A színek névanyaga nem mellőzhető az anyanyelvi és az irodalomórákon sem. Egy vers értelmezését megakadályozhatja, ha nem ismerik a tanulók például a *bézs*, a *türkizkék*, a *cinóber*, a *bíbor*, a *skarlátvörös* szavakat. Az iskolai kötelező irodalomban is találkozhatnak olyan archaikusnak tűnő vagy népies szavakkal, amelyek ma már nem használatosak, de jó tudni a jelentésüket (*Toldi*, *János vitéz*, *A kőszívű ember fiai* stb.). A gazdag szólás- és közmondáskincsünk szintén bővelkedik színnevekben.

A tananyagban, a tantervi előírások szerint, témánk a különírás-egybeírás tárgyalásakor kell, hogy előkerüljön készségi szinten. Ez a fontos kérdéskör (94–141. szabálypont) helyesírásunk egyik legbonyolultabb, legszerteágazóbb területe, és nehéz a benne uralkodó logikát grammatikai ismeretek nélkül megtanítani. Ha a tanuló nem ismeri a különböző szó szerkezetek és szóösszetételek jellemzőit, kérdőszavát stb., a színnevek leírásával sem boldogul. A 10., a 11. és a 12. kiadású szabálygyűjtemény is mindössze egyetlen szabálypontban mondja ki, hogy a két szóból álló színárnyalatot kifejező szót egybeírjuk (*halványkék*), de ha már három szóból áll a kapcsolat, akkor csak a különírás fogadható el, mint a többi minőségjelzős viszony esetében is: élénk rózsaszín. Viszont történik utalás a jelentéstömörítő összetételekkel foglalkozó szabálypontra, hisz ott az egyik csoportot épp az ún. hasonlító összetételek alkotják. Például: *cinóbervörös*, *hollófekete*.

Ennek a témának a feldolgozásához mutatós, változatos szemléltetőanyagot állítsunk össze (a külső koncentráció jegyében) például a tájképfestészet kiváló alkotásaiból, de az impresszionisták remekművei is segítenek egy-egy új szó

jelentésének megismerésében. Más esetben, kevésbé jól felszerelt iskolában pusztán ötlet kell egy egyszerű, de hatásos óra eleji motivációs gyakorlathoz. Vágjuk ki a színes magazinokból, női divatlapokból különböző ruhadarabok, cipők, ékszerek, táskák stb. fényképét, és osszuk ki a tanulóknak, akik 4 fős csoportokban dolgoznak. Rendezzünk versenyt, hogy ki tud minél több, színeket tartalmazó szókapcsolatot, szóösszetételt megalkotni a látottak alapján. Ez után a hatásos órakezdés után már nem lesz bonyolult megfogalmaznunk az óra anyagát. Mivel valójában szókincsbővítést is végzünk, mindez szótár(ak) nélkül elképzelhetetlen. A szótárhasználati kompetencia fejlesztése kiemelt feladata elsősorban a magyartanárnak az érvényben lévő, de a készülő új NAT szerint is, és – a különféle felmérések lehangoló adatai miatt – még sokáig az is marad. A szókincsbővítés tervezésekor érdemes erre a fontos szócsoporthoz is gondolni, együttműködve a rajz szakos kollégával. Ne feledkezzünk meg a digitális eszközök adta lehetőségekről sem, hisz azok az órai bemutatáskor, a fogalomkialakításkor vagy a gyakorláskor jó szolgálatot tesznek.

Ha a jelentésvizsgálattal végeztünk, térjünk rá a helyesírási kérdésekre! Nem kristályosodik ki sem a felnőttekben, sem a diákokban tapasztalataim szerint, hogy mi a különbség oka a *kék színű*, *zöld színű* és az *égszínkék*, *mohazöld* írása között. Csak a grammatikai háttér ismeretének birtokában tudunk dönteni az írásmódról. A felületes vagy hiányos ismeretekkel rendelkező gyermek igen könnyen összekeveri a különírandó minőségjelzős szó szerkezeteket a jelentéstömörítő egybeírandó szóösszetételekkel. Már pedig a reklámanyagok, a különféle feliratok, címkék, a nyomtatott sajtótermékek stb. bővelkednek az efféle hibákban. Vizsgáljuk meg a következőkben, hogy milyen fontos szabályokat kell elsajátíttatni, amikor a különírás-egybeírás eseteiről szólnunk.

A színnevek szerkezetüket illetően igen változatosak: lehetnek szó szerkezetek, szóösszetételek, máskor csupán egyetlen egyszerű szóból állnak. Ennek megfelelően a helyesírásuk sem olyan egyszerű.

A magyar helyesírás szabályai (11. kiadás, tizenkettedik, szótári anyagában bővített lenyomat) a 110. szabálypontban a következőképpen fogalmaz: „A színárnyalatot kifejező melléknévi jelzőt egybeírjuk a színt jelölő melléknevekkel: *halványlila*, *sötétzöld*, *világossárga*, *zöldeskék*; *almásszürke*, *haragoszöld*, *mélykék*, *törtfekete*, *újpiros*; stb. – Az összetett színnevek árnyalatát jelző mellékneveket azonban különírjuk: *sötét rózsaszín*, *világos narancssárga*, *halvány kékeszöld* stb.” Az alárendelő szókapcsolatokkal és összetételekkel foglalkozó alfejezetben belül a minőségjelzős viszonyok között található a fent bemutatott szabály a grammatikai jellemzői miatt. Valamennyi esetben a *milyen?* kérdésre válaszolnak az utótagok, függetlenül attól, hogy egybe vagy különírjuk őket. Milyen kék? *Zöldeskék*. Milyen rózsaszín? *Sötét rózsaszín*. Érdemes a szerkezetre, a szavak számlálására felhívni a figyelmet. Két egyszerű szót egybeírhatunk, de hármat már nem.

Itt – sajnálatos módon – nincs utalás a 129. pontra, amely a jelentéstömörítő összetételek között ugyan megemlíti az ún. hasonlító összetételeket, amelyeket mindig egybeírunk: *cinóbervörös*, *hófehér*, *hollófekete*, *galambősz*, *ultramarinék*.

A 12. kiadású akadémiai helyesírási szabályzatban, mint ismeretes, a külön- és az egybeírással foglalkozó fejezet felépítése a korábbiakhoz képest jelentősen megváltozott. Az íráshagyománnyal indokolható esetek sorában a 119. pont a következőket mondja ki: „A színneveket az előtag és az utótag szerkezetétől függetlenül egybeírjuk, például: *halványlila, sötétzöld, világossárga, zöldeskék; almásszürke, haragoszöld, mélykék, törtfekete, püspöklila; búzavirágkék, vattacukor-rózsaszín*. (Vö. 111.) – Ha azonban az összetett színnévhez árnyalatot kifejező melléknév kapcsolódik, különírjuk őket, például: *sötét rózsaszín, világos narancssárga, halvány kékeszöld*”.

A jelentéstömörítő összetételekkel foglalkozó szabálypont (129.) eddig az alárendelő szóösszetételeken, szókapcsolatokon belül a többi összetételefajtától különálló passzus volt az akkori grammatikai megítélésnek megfelelően. Most egy olyan egységbe került be (109–113. pont), ahol az egybeírásra az alaki jelöletlenség kényszerít bennünket. A 111. szabály mindenekelőtt a jelentéstömörítő összetétel fogalmát világítja meg. Majd bemutatja a példák között az ide tartozó hasonló összetételeket is, például: „*cinóbervörös, galambősz, hófehér, hollófekete, lángvörös, mustársárga; búzavirágkék, elefántcsontfehér, napraforgósárga; vattacukor-rózsaszín*”.

A sokak által használt, kedvelt Osiris Helyesírás a színárnyalatot kifejező minőségjelzős szerkezetekről ezt írja: „A színárnyalatot kifejező melléknévi jelzők helyesírása kétféle. Egybeírjuk a szavakat akkor, ha mind az árnyalatjelölő jelző, mind a színnévi alaptag egyszerű szó, vagyis a szókapcsolat 1 + 1 tagból áll: *halványlila, sötétzöld, világoskék, zöldeskék, almásszürke, haragoszöld, mélybordó, törtfekete, újpiros*. Ha akár a színárnyalatot jelölő jelző, akár a színnévi alaptag önmagában is összetétel – tehát 1 + 2, illetőleg 2 + 1 felépítésről van szó –, a szerkezetet külön kell írni: *sötét rózsaszín, világos narancssárga, halvány kékeszöld*” (111).

A két szerző, Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila kizárólag a szerkezet felől közelítette meg az írásmód magyarázatát. Az itt feltüntetett képletek egyaránt érvényesek az alanyos és a mennyiségjelzős viszonyokra is. Ezt is érdemes külön tudatosítani a tanulóknak. Így következetesen érvényes a szabály a mindhárom, mindig jelöletlen (raggal soha nem jelölhető) fajtára. A szószámlálás a tanulóknak a döntéskor segít, hisz tudja, a 3 szóból álló viszonyt ebben a kategóriában soha nem írhatja egybe.

Az alábbi táblázatunkban bemutatjuk a színnevek gyakoribb csoportjait.

Egyetlen egyszerű szó (alapszínnév):

kék, zöld, sárga, fehér, fekete, barna, szürke, lila, piros, vörös, türkiz, drapp, bordó, okker.

Egyszerű szó módosító jelzővel:

mélyzöld, sárgászöld, sötétbarna, halványkék, élénkzöld, kékeszürke, hamvaszöld.

Egyszerű szó (jelzőként) + összetett szó (jelzett szóként):
halvány rózsaszín, élénk zöldeskék, világos türkizkék.

Egyszerű szó + színű (minőségjelzős szószerkezet):
kék színű, zöld színű, sárga színű, fehér színű, fekete színű.

Összetett szó + színű (minőségjelzős szószerkezet):
kékeszöld színű, törtfehér színű, mélyfekete színű, sárgásbarna színű.

Egyszerű szó (színnév) jelző + egyszerű jelzett szó:
sárga lámpa, kék cipő, barna kenyér, barna medve, barna rizs, barna sör.

Jelentésváltozásos szóösszetételek:
kékszám, zöldszám, sárgaláz, sárgadinnye, sárgatest, feketeföld, aranyeső, zöldhatár, szürkeállomány, fehérarany, feketehumor, feketemunka, feketeleves, szürkegazdaság.

Jelentéstömörítő (hasonlító) összetételek:
négerbarna, gesztenyebarna, napraforgósárga, napsárga, tűzpiros, kivizöld, szénfekete, fűzöld, tengerkék, égszínű, püspöklila, mohazöld, tintakék, csokoládébarna, orgonalila, bíborpiros, rozsdabarna, banánsárga, rókavörös, akáclila, aloeverazöld, árvácskalila, barokksárga, bükkfaszín, áfonyakék, bazsarózsavörös, rubinvörös, szurokfekete, almazöld.

Tulajdonnévi előtagú összetételek:

Habsburg-sárga, Himalája-fehér, Kapri-kék, Amazonas-zöld, Adria-kék, Bahama-beige, Bermuda-kék, Benetton-zöld, Bismarck-barna, Dubarry-rózsaszín, Ferrari-piros, Manhattan-szürke, Mikulás-piros, Oxford-zöld, Rubens-vörös, Napoleon-kék, Milka-lila.

A Színszótár a következő állatszíneket különbözteti meg:

lovakra – *almásderes, legyesszürke, darusszőrű, palaszürke, pej, fakó, vércsederes*
 macskákra – *brit kék, orosz kék, perzsa kék, cirmos, magnoliafehér, fókabarna*
 baromfira – *kendermagos, bronzpulyka, rézpulyka.*

Az állatnevekben és a növénynevekben szereplő színnevek írását teljes egészében a szakmai helyesírás szabja meg a növény- és az állatrendszertani helyük alapján. Az akadémiai szabályzat azt hűen követi. Például: *feketesárga, prémesbogár, kékvércse, kékróka, kékperje, kékmoszatok, kéklilom, kék cápa, kék cinege, kék madár, kékbegy, kékgalamb, lilaakác, zöld leguán, kék nőszirm, zöld gyurgyalag, kékfa, zöld repülőszöcske.*

A színnevek helyesírására vonatkozó szabályok megismerése és megértése után következik a gyakorlás. Nagyon eredményesek az alkotó, produktív gyakorlatok, amelyek többféle logikai művelet végzésére kényszerítik a tanulót.

Keverjünk össze egy példasorban helyesen és hibásan leírt minőségjelzős és jelentéstömörítő összetételeket! A kiválasztásos feladatban szükség van többek között az analízisre, a szóelemek felismerésére, a grammatikai viszony meghatározására, az összehasonlításra, mert csak ezután tudja a tanuló a helyes alakokat megkülönböztetni a hibástól, és az utóbbiakat helyesen leírni.

Az alábbiakban nézzünk néhány gyakorlatot!

1. Példáink közül válogasd ki a hibás alakokat, majd írd le őket helyesen! Megoldásodat ellenőrizd a helyesírási szótár segítségével:

üdezőld, tengerkék, zöldfülű, violakék, szürkés kék, padlizsán színű, halványrózsaszín, élénksárga, feketeöves (karatés), ólom szürke, spenótzöld, égszínkék, narancssárga, kávé barna, fekete áfonya, fekete doboz (repülőn), zöld övezet, zöld tea, zöldessárga, pirosfülkösd, piros ribiszke, korall piros, pisztácia zöld, grafitszürke.

Helyesen:

üde zöld, szürkéskék, padlizsánszínű, halvány rózsaszín, fekete öves (karatés), ólomszürke, kávébarna, feketedoboz (repülőn), zöldövezet, piros fülkösd, korallpiros, pisztáciazöld..

2. Döntsd el, melyek a szóösszetételek a felsorolásunkban! Ha nem ismered a jelentésüket, használd a Magyar értelmező kéziszótárt! Írd le őket helyesen, és megoldásodat ellenőrizd a helyesírási szótárral:

kék virág, kék szemű, sötét kék, kék nefelejcs, párizsi kék, pasztell kék, víz kék, ultramarin kék, tengerész kék, szilva kék, azúr kék, levendula kék, közép kék, király kék, lilás kék, indigó kék, kék gálic, kék ibolya, kék festő ipar, kék fehér (színű), (badacsonyi) kék nyelű.

Összetételek:

sötétkék, pasztellkék, vízkék, ultramarinkék, tengerészkék, szilvakék, azúrkék, levendulakék, középkék, királykék, liláskék, indigókék, kékgálic, kékfestőipar, kék-fehér (színű), (badacsonyi) kéknyelű.

3. Alkoss szóösszetételeket a felső és az alsó sorban lévő szavak felhasználásával:

sötét, mély, élénk, új, halvány, világos, közép, hamvas, égő, haragos lila, kék, sárga, piros, zöld, barna, bézs, drapp.

Szóösszetételek:

sötétkék, élénkzöld, égőpiros, középkek, újpiros stb.

4. Gondolatban tölts meg egy nagy vázát minél többféle színű mezei virággal! A gyűjtőmunkában segít a növényhatározó és más szakkönyvek, valamint az internet is. Mikor elkészültél, sorold fel a virágok nevét!

5. Képzletben rendezz be egy színes, hangulatos gyerekszobát és egy dolgozószobát! Fogalmazd meg egész mondatokban, milyen színeket hogyan alkalmaztál! A lakberendezési folyóiratok segítenek ötletet adni.

6. Gyűjts minél több vers-, regény-, zenemű- és filmcímet, amelyben színnevet találsz.

Figyeld meg a helyesírásukat!

7. Ismerd meg az ásványok, kőzetek világát! Szakkönyvek és az internet segít, hogy melyik kőzet milyen színű.. Gyűjts minél több ilyen példát! Helyesírásukat a megfelelő szabályszámmal indokold! Például: *smaragdzöld, türkizkék, rózsakvarc.*

8. Próbálj utána nézni értelmező szótárakban, hogy mit jelentenek a következő szavak:

skarlátvörös, vörhenyes, rőt, barnapiros, cinóbervörös, tulipiros, okkersárga, kárminpiros.

Létezik egy gondolkodási művelet, amely nélkül nemcsak a helyesírás-tanítás, hanem az összes tantárgyban az induktív menetű ismeretsajátítás elképzelhetetlen. Ez az analógia. Sokkal fontosabb az életünkben, a nyelvben és a gondolkodásban, mint azt hinnénk. Nem véletlenül írja elő a NAT is az analógiás gondolkodás fejlesztését igen fontos kompetenciaként.

Szerkesszünk olyan analógiás szósort 7-8. osztályban, amelyekben a feladat algoritmusát a tanulóknak kell felismerniük! Ez eredményesebb, ha a kooperatív technikát alkalmazva több (4-6) tanuló adja össze a tudását egy-egy csoportban. Az ügyesebbek házi feladatként saját maguk is szerkesszenek ilyen feladatokat!

A színnevekkel is lehet, látjuk, az óra hangulatát oldani. Állítsunk össze helyesírási totót, barkochbát! Az értelmező és a helyesírási szótár használatáról se feledkezzünk meg (gyűjtőmunka)! Csapody Vera és Priszter Szaniszló Magyar növénynevek című kötetéből az önként vállalkozók gyűjtsenek minél több színnévi előtagú összetételt!

A kreativitásukat fejleszti az a gyakorlat, amelyben a saját nemük szerint kell felöltöztetni képzeletben vagy dekorációs anyag, netán bábu segítségével egy-egy figurát különböző stílusú ruhadarabba. Gondoljunk a népviseletekre, ahol a színeknek rendkívül fontos szerepe, jelentése van! Remélhetőleg élmény számukra egy-egy múzeum vagy tájház, ahol még őrzik a múlt kincseit.

Hasonlóan ízlésformáló és szókincsbővítő az a fajta feladat, amikor a különböző századokban viselt katona- és egyéb más egyenruhákat elemzik a tanulók színük szerint, megismerik az egyes ruhadarabok nevét. Remek segítség ebben a digitális tábla szemléltetőeszközként.

Bevihetünk az órára különböző színű és tapintású textilt és egyéb anyagokat. Versenyezzenek a csoportok, ki tud minél több színt megnevezni.

Ilyen és ehhez hasonló gyakorlatokkal életszerűvé tehetjük a helyesírási ismeretet, melyet ezáltal könnyebben, játékosabban, élményszerűen lehet elsajátítani.

Irodalom

A magyar helyesírás szabályai. 2000. Tizenegyedik kiadás. Tizenkettedik (szótári anyagában bővített) lenyomat. Akadémiai Kiadó. Budapest.

A magyar helyesírás szabályai. 2015. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest

Földvári Melinda é. n. *Színnev – színszótár.* <http://www.szintan.hu/>

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás.* Osiris Kiadó. Budapest.

Priszter Szaniszló 1986. *Növényneveink.* Magyar–latin szógyűjtemény. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest.

Tóth Etelka (szerk.) 2017. *Magyar helyesírási szótár.* A magyar helyesírás szabályai tizenkettedik kiadása szerint. Akadémiai Kiadó. Budapest.